

ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Դիֆտերիա զաւառում

Լրագրներում շատ յաճախ գրում են, թէ այս ինչ գիւղում դիֆտերիա կայ, այն ինչ գիւղում ծաղիկ... Ակամայ գալիս ես այն եղրակացութեան, թէ կայ արդեօք մի գաւառ, որտեղ երեխաների վրայ մի որեւէ վարակիչ հիւանդութիւն չը լինի: Եղել է մի տարի, որ այս կամ այն գաւառում դիֆտերիա, կամ ծաղիկ, կամ մի ուրիշ վարակիչ հիւանդութիւն չ'երևայ երեխաների վրայ...

Անցեալ 1902 թիւն Շարուր-Դարալագեազ գաւառում սաստիկ տարածուած էր դիֆտերիա. մի բան, որ աչքի էր ընկնում—դա այն էր, որ հիւանդութիւնը միայն Շարուրում յայտնի եղաւ *), յետոյ հիւանդութիւնը սկսուեց ազգաբնակչութեան ամարանոց քոչելոյց առաջ և նորոգուեց աւելի ուժեղ կերպով ամարանոցից վերադառնալուց յետոյ:

Քաղաքներում, երբ մի որեւէ երեխայի վրայ վարակիչ հիւանդութիւն է երևում, հիւանդին այցելող բժիշկը յայտնում է վարչութեանը, որ այսինչ տան մէջ կայ այսինչ վարակիչ հիւանդութիւնը. բժշկական վարչութիւնը անմիջապէս՝ տեղեկութիւն ստանալուց յետոյ՝ զանազան միջոցներ է ձեռք առնում հիւանդութեան առաջը առնելու համար. այդ միջոցները կախուած են քաղաքի բժշկական գործի զարգացումից... Փոքր քաղաքներում, որտեղ առհասարակ վարակիչ հիւանդութիւնների համար յատկապէս չ'ենած բնակարաններ (հեշտութեան հա-

*) Գուցէ Դարալագեազի գիւղերումն էլ կար, բայց գոնէ գաւառական վարչութեանը յայտնի չէր:

մար կ'առնեմ բարակներ) չը կան, ուր կարողանային զետեղել վարակիչ հիւանդներին, վարչութիւնը իր բոլոր ուշադրութիւնը դարձնում է հետեւեալի վրայ—զատել հիւանդին առողջներից, մաքուր պահել հիւանդի սենեակը, ախտահանել հիւանդի սենեակը և նրա գործածած իրերը, հաշուառը, անկողինը ևայլն... Մեծ քաղաքներում իւրաքանչիւր վարակիչ հիւանդութեան համար առանձին բարակներ են շինուած, և կոչուած էլ են հիւանդութեան անունով, օրին. դիֆտերիաի բարակ, կարմրուկի բարակ...

Այդ բարակները շինուած են մի որեւէ հիւանդանոցի կից. մի երեխայի վրայ վարակիչ հիւանդութիւն երևալուն պէս բժիշկը յայտնում է վարչութեանը, իսկ վարչութիւնը իսկոյն և եթ զետեղում է հիւանդին որոշ բարակում, որտեղ բժշկում և խնամում են հիւանդին. այս վերջինի ծնողները ամեն օր ուրոշ ժամին 1—2 ժամով կարող են գալ բարակը և տեսնել իրանց հիւանդին. բարակ մտնողը հագնում է իր շորերի վրայից սպիտակ կոորից կարած խալատ, որը՝ դուրս գալիս թողնում է բարակում: Կարճ ասած, բարակը միևնոյն հիւանդանոցն է, միայն վարակիչ հիւանդների համար: Իւրաքանչիւր քաղաք ամեն մի վարակիչ հիւանդութեան համար պիտի ունենայ բարակ՝ տաանեակ մահճակալներով և բժշկական բոլոր պարագաներով, ես ասում եմ պիտի ունենայ, որովհետև բարակները մեծ դեր են խաղում համաճարակների ժամանակ:

Այժմ տեսնենք, թէ ինչ է կատարուած գաւառում՝ վարակիչ հիւանդութիւն երևալիս... Այստեղ խօսքս միայն այն վարակիչ հիւանդութիւնների մասին է, որոնք յաճախ են պատահում մեզանում և որոնց դէմ արտակարգ միջոցներ չեն գործ դրուած... Բացի այդ՝ ես այստեղ միայն կանգ կ'առնեմ միայն երեխաներին հարուածող վարակիչ հիւանդութիւնների վրայ—օրին. ծաղիկ, կարմրուկ, դիֆտերիա: Երբ գաւառի մի որեւէ գիւղում երեխաների (կամ մեծերի) վրայ վարակիչ հիւանդութիւն է երևում, այն գիւղի տանուտէրի օգնականը՝ ուէսը յայտնում է տանուտէրին, սա պրիստաւին, այս վերջինը գաւառապետին, իսկ սա բժշկին. բացի այդ, գաւառի ոստիկանական վարչութեանը յայտնում են այն ժամանակ, երբ մի հիւանդութիւն շատ զոհեր է տանում գիւղում, կամ շատ արագ է տարածում, կամ երբ այն գիւղը, որտեղ երեացել է հիւանդութիւնը, շատ մօտ է գաւառի կենտրոնին, որտեղ և գտնուած են բոլոր վարչական հաստատութիւնները, այնպէս որ գաւառի ամենայն ընկած գիւղում վարակիչ հիւանդութիւնից մահուան 2—3 դէպք պատահելիս՝ շատ անգամ վարչութիւնը չի էլ իմա-

նում: Գիւղացիք լաւ են ճանաչում ծաղիկն ու կարմրուկը. բացի այդ՝ գիտեն, որ կարմրուկը վնասակար չէ այնպէս, ինչպէս ծաղիկը, ուստի կարմրուկի մասին քիչ են յայտնում, իսկ ծաղիկի մասին ընդհակառակը շատ շուտ. ինչ վերաբերում է դիֆտերիտին, գիւղի ոէսը իմաց է տալիս միայն այն ժամանակ, երբ այդ գիւղում մօտ 10 հոգի հիւանդացել են կամ մեռել են այդ վարակիչ հիւանդութիւնից. այդ բանում ոէսին մեղադրել չէ կարելի, որովհետեւ մի քանի տեսակ բկացաւ կայ, ոէսն ինչ իմանայ, որ բկացաւիցն է, և նա վարչութեանը յայտնում է այն ժամանակ, երբ մի քանի հոգի արդէն վախճանուել են հիւանդութիւնից. յայտնելիս էլ վերը յիշուած կարգով է յայտնում, այնպէս որ շատ ժամանակ մինչև լուրը հասնում է բժշկին, գիւղի երեխաների կէսն արդէն բռնուած է լինում դիֆտերիտով: Պատահում է և այնպէս, որ մինչև բժշկին լուր հասնելը, մինչև բժշկի այն գիւղը գնալը՝ հիւանդութիւնն արդէն վերջացած է լինում, այսպիսի հիւանդներն արդէն կամ մեռած են լինում, կամ առողջացած. բայց իսկապէս դիֆտերիտը ոչ թէ վերջացած, այլ դադարած է լինում, որովհետեւ ի նկատի ունենալով գիւղական կեանքի պայմանները, ժողովրդի վերաբերումը դէպի բժշկականութիւնը, զաւառի բժշկական գործի դրութիւնը, դժուար է ենթադրել, որ կայ մի գիւղ, որտեղ տարուայ մէջ տիֆտերիտի գոնէ մի դէպք չը լինի:

Պարզեմ խօսքս. դիֆտերիտի թոյնը շատ երկարակեաց է, ուստի բաւական է, որ մի գիւղում երևայ մի անգամ դիֆտերիտ. 4—5 հոգի հիւանդանալուց (կամ մեռնալուց) յետոյ հիւանդութիւնը վերջանում է, բայց մի քանի ամսից յետոյ տեսնում ես էլի նոյն գիւղում, կամ շատ անգամ էլի նոյն տան մէջ մի դէպք երևաց. ահա թէ ինչու ես ասում եմ՝ դադարում է հիւանդութիւնը և ոչ թէ վերջանում. յետոյ կը տեսնենք, թէ ինչ են դրա պատճառները: Բայց այժմ նայենք, թէ ինչ են անում գաւառում, երբ մի որեւէ վարակիչ հիւանդութիւն է երևում:

Ես այստեղ նորից պէտք է ասեմ, որ խօսքս արտակարգ միջոցներ պահանջող վարակիչ հիւանդութիւնների մասին չէ, այլ կարմրուկի, ծաղիկի և դիֆտերիտի մասին է:

Գաւառի մի որեւէ գիւղում կարմրուկ երևալիս, մինչև լուրը հասնում է բժշկին, մինչև բժիշկը գնում է այն գիւղը, հիւանդութիւնը մասամբ դադարած է լինում. առհասարակ կարմրուկը շատ թեթեւ է անցնում՝ համեմատած միւս հիւանդութիւնների հետ: Իրանը գիւղացիք շատ լաւ գիտեն, որ կարմրուկը այնքան էլ երկիւղալի չէ. շատ անգամ առողջ երե-

խային զիտմամբ հիւանդի մօտ են պահում, որպէս զի առաջինն էլ հիւանդանայ, որովհետեւ ծնողներին քաջ յայտնի է, որ մի անգամ կարմրուկով հիւանդացողն էլ չի հիւանդանայ երկրորդ անգամ:

Ծաղիկ հիւանդութիւնը ուշ-ուշ է պատահում մեր գաւառում, պատահելիս՝ բժիշկը ֆելդշերի և ծաղկահատների հետ միասին շրջում է գիւղերը, և ծաղիկ են պատուապում երեխաներին, որով հիւանդութեան առաջն առնում է...

Իսկ ինչ վերաբերում էի դիֆտերիաի դեմ կուելուն, այդտեղ մենք բժիշկներս բոլորովին անգոր ենք շնորհիւ 1) գիւղական պայմանների և 2) բժշկական գործի պակասութիւնների գաւառում: Այդ երկու հանգամանքը միմիանց հետ մեծ կապ ունեն, և ես աւելորդ չեմ համարում մի փոքր կանգ առնել դրանց վրայ:

Իւրաքանչիւր ընթերցողին յայտնի է, թէ որքան կեղտոտ են պահում գիւղական փողոցները և գիւղացու բակերը: Անյայտ չէ և ոչ ոքի, թէ ինչպէս են ապրում գիւղացիք... Շատ քիչ բացառութեամբ դուք կը տեսնէք գիւղացու բակի մէջ ծառեր, կանաչեղէն և այլ բոյսեր. հողի պակասութեան շնորհիւ գիւղացիք աշխատում են տան համար քիչ հող բանացնել. դիւղերում շատ-շատերը օրինաւոր բակ չ'ունեն: Ամբողջ ընտանիքը՝ շատ անգամ մօտ 20 հոգի ապրում է մի մեծ սենեակում, ուր բացի երգիկից և դռնից ուրիշ լուսամուտ չը կայ. այդ մեծ սենեակի միակ վառարանը թոնիրն է, որտեղ հաց ին թխում. թոնրի վրայ դնում են մէկ քառակուսի ցածր սեղան, որը ծածկում են կապերտով. և թոնիրը հաց թխելուց յետոյ զառնում է գիւղացու վառարանը... Շատ անգամ ձմեռուայ ցուրտ ժամանակը այդ սենեակի տաքութիւնը այնքան ցածր է լինում, որ ջուրը սառչում է սենեակում: Լեռնային շատ ու շատ գիւղերում գիւղացու սենեակում գետեղուած է և նրա անասունը, որի շնչառութեամբ և տաքանում է գիւղացու բնակարանը... Հարուստ և աղքատ շատ քիչ զանազանութեամբ են ապրում: Հարուստն էլ ամառ-ձմեռ անց է կացնում հացատան մէջ, չը նայած որ նա միևնոյն բակի մէջ ունի և քիչ թէ շատ մաքուր սարքած սենեակներ երկաթէ վառարանով... Մի մոռացէք, որ գիւղացու բնակարանի մէջ մի անկիւնում ցորեն է դարսուած, միւս անկիւնում բամբակ և կորիզներ (բամբակի սերմ), երրորդում գարի, պղինձ, պղինձկալ... Հորորդում հացը, տեղաշորը կայն... ազատ տեղ չը կայ սենեակի մէջ. թախտ (փայտից չինած մահճակալ) առած բանը շատ քիչ կը պատահէք գիւղացու սենեակում. բոլորն էլ մեծ ու փոքր, հարուստ ու աղ-

քատ թէ նստում են և թէ պառկում գետնի վրայ գցած քեչաների կամ փալասների վրայ թոնրի շուրջը...

Գիւղացիների մեծ մասը կաթնեղէնով է կերակրւում. միւս շատ ուշ-ուշ են մորթում գիւղերում. հարուստները զաւուրմա են պատրաստում ձմեռուայ համար, իսկ աղքատները այդ էլ չ'ունեն. գիւղացու տաք կերակուրը սպասն է և ճաւարով կամ բրնձով քաշովի: Գիւղացին խմելու ջուրը, եթէ գիւղում աղբիւր չը կայ, վերցնում է առուակից և գործ է ածում առանց քամելու ու եռացնելու: Երկար կանդ առնելը աւելորդ եմ համարում, որովհետեւ առանց այն էլ երկարեց յօղուածս, մանաւանդ որ այդ բաները բոլորին էլ յայտնի են...

Շատ նախանձելի չէ գիւղացու դուրսը: Բազմաթիւ կողմից էլ... Մի խօսքով գիւղացու կեանքի պայմանները շատ են նպաստում զանազան վարակիչ հիւանդութիւններ երևալուն և նրանց արագ տարածուելուն: Ահա թէ ինչու գիֆտերիտը մի անգամ որեւէ գիւղում երևալուց յետոյ՝ էլ շատ հեշտութեամբ նա դուրս չի գալիս այդ գիւղից. դրա պատճառը, կրկնում եմ, այն է, որ գիֆտերիտի թոյնը շատ երկարակեաց է, և գիւղական կուսակալները նպաստում են նրա զարգանալուն:

Այժմ մասնաւորեմ խօսքս, և տեսնե՛ք, թէ ինչ են տեսնում գաւառում բժիշկները, երբ մի որեւէ գիւղում գիֆտերիտ է երևում:

Հիւանդութեան առաջն առնելու ամենաառաջին պայմանը հիւանդի (գիֆտերիտով) զատելն է. գաւառում բարակներ չը կան, բացի այդ գիւղացին աւելորդ սենեակ անգամ չ'ունի, որտեղ կարելի լինէր գիֆտերիտով հիւանդին զտելով. այնպէս որ հիւանդը մնում է միևնոյն սենեակում. մի գիւղում փորձի համար կառնեցայ ժողովել այդ գիւղի բոլոր գիֆտերիտով հիւանդներին մի մեծ սենեակում, բայց գիւղացիներից ոչ ոք չը համաձայնուեց տալ իր սենեակը. ինչ ասել կ'ուզի, այդպիսի հանգամանքը նպաստում է գիֆտերիտի տարածուելուն: Թէ հիւանդութիւնը երևալիս և թէ դադարելիս բժիշկը միջոցներ չ'ունի կարգին ախտահանելու հիւանդի բնակարանը. գիֆտերիտի նման վարակիչ հիւանդութիւնները շատ խիստ ախտահանութիւն են պահանջում. ամենալաւ միջոցը՝ այրել, ինչ որ կայ հիւանդի սենեակում. բայց միթէ դա կարելի է. շատ անգամ հիւանդի տեղաշորը չեն ուզում այրել տալ, այնքան աղքատ է տանտէրը, ուր մնաց, որ այրել տաս այն, ինչ որ կայ սենեակում:

Մենք վերը տեսանք, որ միևնոյն սենեակում պահուում են և ամբողջ ընտանիքի աշխատանքն ու ապրուստը, ինչպէս այ-

ըես բամբակը, լինչպէս ոչնչացնես ցորենը, բոլոր տեղաշրերը, կարպետներն եայլն... Մեր ախտահանումը կայանում է նրանում, որ մէկ վեղոր ջրի մէջ լուծում ենք կամ սուլեմա, կամ կարբոլեան թթու և սրսկում ենք տան ամեն մի կողմն ու իրեղէնները, այս տեսակ ախտահանումն գործ են ածում և զեմստօներում, որտեղ նմանապէս լաւ հետեանքներ չեն ստանում: Ի դէպ, չեմ կարող այստեղ չը յիշել Սարատով գաւառի զեմստօնի բժշկական մասնաժողովի վճիռը. «այն ախտահանումը, որը գործ են դնում գիւղերում բժիշկները վարակիչ հիւանդութիւններ երևալիս, ոչ մի լաւ հետեանք չ'ունի և իր նպատակին չէ հասնում, այդ ախտահանումը ուժեղացնում է ժողովրդի թերահաւատութիւնը դէպի բժշկական գիտութիւնը, որովհետեւ ախտահանելիս իւրաքանչիւր բժիշկ բացատրում է, որ սրանից յետոյ էլ հիւանդութեան դէպք չի լինի, բայց յաւակարծ մի քանի օրից յետոյ նորից երևում է հէնց միևնոյն տան մէջ հիւանդութիւնը»:

Կազմումն գումարում բժիշկների Պիրոգովեան համալսարանի ուղեւորներն օրոշեց, որ վերոյիշեալ ձևով գործադրում ախտահանութիւնն իր նպատակին չէ հասնում և թուլացնում է ժողովրդի դէպի զեմստօնի բժշկականութիւնն ունեցած հաւատն ու արձմարութիւնը (Врачеб. Газ. № 8):

Գաւառների (Երևան, նահանգի մասին է խօսքս) ոչ մի գիւղական հիւանդանոցում մի կարգին ախտահանիչ մեքենայ չը կայ... Դիցուք լինի էլ, էլի մենք չենք կարող վերը յիշած պայմաններում օրինաւոր կերպով ախտահանել հիւանդի բնակարանը, որտեղ բացի զանազան մթերքներից՝ չափ անգամ և՛ կենդանիներ են մնում:

Լաւ է որ մեզանում քուրթէլ (скарлатина), բժաւոր տիֆ (сыпной тиф) և այլ վարակիչ հիւանդութիւնները չուտ-չուտ չեն երևում, ինչպէս ներքին նահանգներում:

Եթէ զեմստօնում ախտահանումը իր նպատակին չէ հասնում, ապա մենք ինչ ասենք:

Նախանձելի դրութեան մէջ չէ և դիֆտերիաի բժշկումը. դաւառական ոչ մի հիւանդանոց հակադիֆտերիալայն չիջուկ չ'ունի. յայտնի է, որ այդ չիջուկը (антидиф. сыворотка) գործ է ածում և դիֆտերիաի առաջն առնելու նպատակով երբ մի որեւէ տան մէջ դիֆտերիա է երևում երեխաներից մէկի վրայ, առողջ երեխաներին սրսկում են այդ չիջուկից, որպէսզի նրանք էլ չը վարակուեն... Գաւառում դիֆտերիաը բժշկելիս գործ ենք ածում կամ քսելու թէ դրսից և թէ բերանի միջից, կամ խմելու զեղեր, որոնք սակայն յատկազեղեր չեն: Բայի

այդ՝ մի հիւանդին բժիշկը մի անգամից աւել չի տեսնում։ Շատ անգամ այն գիւղը, որտեղ բռնկուել է դիֆտերիա, գտնւում է բաւական հեռու այն կենտրոնատեղից, որտեղ ապրում է բժիշկը։ Պատահում է, որ միաժամանակ մի քանի դիւղերում է երևում դիֆտերիա, բժիշկը այցելում է այն գիւղերը, որոնց մասին իրան յայտնել են։ Բժիշկը գնում է դիֆտերիաով բռնկուած գիւղը, նայում է հիւանդներին, դեղեր է նշանակում, զանազան խորհուրդներ է տալիս, պատուիրում է գտնել հիւանդին, բայց բժիշկի խօսքերը կատարելու մասին ոչ ոք հոգ չէ տանում։ Բժշկի գնալուց յետոյ ամեն ինչ մնում է նոյն դրութեան մէջ, ինչպէս և կար նրա գալուց առաջ, թէ և խօսք են տալիս հիւանդները կատարել բժշկի պատուէրները, ասելով՝ «աչքիս վրայ» կամ «բաշ ուստա» (զլիսիս վրայ), բայց միայն Աստուած գիտէ, թէ ինչպէս են կատարում։ Բժիշկը կրկին անգամ նոյն գիւղը գալիս է, երբ հիւանդութեան նոր շարքեր են երևացել։ Իսկ եթէ նորերը չը կան, նոյն գիւղը էլ բժիշկ չի գալիս, որովհետեւ նա միայն համաճարակով չէ զբաղւում։ Նրան յանձնուած է դատաստանական բժշկի պաշտօնը, որը խլում է բժշկի ամբողջ աշխատանքը, այնպէս որ նա ազատ չէ, որպէսզի մնայ այն գիւղում, որտեղ կան դիֆտերիաով հիւանդներ, կամ որպէսզի նա կարողանայ շուտ-շուտ յաճախել այն գիւղը։ Փաւառական բժիշկը ազատւում է դատաստանական գործերից միայն այն ժամանակ, երբ գաւառում բռնուր տիֆ, խոլերա կամ սրբանց նման արտակարգ միջոցներ պահանջող հիւանդութիւն է երևում։ Վերը մոռացայ ասել և այն, որ բժիշկից յաճախ թաղայնում են հիւանդներին, կարծելով՝ որ բժիշկը հիւանդութիւնը վերջացնելու համար թունաւորելու է բոլոր հիւանդներին։ Մի կողմից գիւղական կեանքի պայմանները, միւս կողմից գիւղացու տղիտութիւնը, երրորդ կողմից քաւառի բժշկական գործի պակասութիւնները—թէ ինչ դրութեան մէջ են գնում բժշկին, իմանալու համար հարկաւոր է գաւառում ապրել և տեսնել... Այսպիսի հանգամանքներում՝ ինչ ասել կ'ուզի, որ դիֆտերիաով հիւանդը իր բաղդին է մատնւում։ Ուրիշ բան է, եթէ իւրաքանչիւր գաւառ, չը նայած իր կեանքի վատ պայմաններին՝ օդի, բնակարանի ջրի և ժողովրդի ապրուստի կողմից, ունենար իր սանիտարական բժիշկը, ունենար բարակներ, որտեղ կարելի լինէր զատել վարակիչ հիւանդներին։ Վարակիչ հիւանդների դէմ կռելիս՝ առաջին տեղը վարակիչ հիւանդին զատելը պիտի բռնին։ Եթէ այդ պայմանը չէ կարելի գործադրել, այն ժամանակ ինչ միջոցներ էլ որ գործածեն հիւանդութեան առաջն առնելու համար, բոլորն էլ ապարդիւն կ'անցնեն... դատելը պիտի լայն

կերպով հասկանալ, այսինքն զետեղել միատեսակ (վարակիչ) հիւանդութիւն ունեցողներին մի որեւէ դրա համար յատուկ պատրաստած չինութեան մէջ. զատելով հիւանդներին՝ մենք ազատում ենք առողջներին զիֆտերիտով վարակուելուց և դրանով հիւանդութեան դէմ կուելու գործի կէսը, եթէ ոչ աւելին, կատարած ենք լինում... Բայց երբ, քանի՞ տարի սրանից յետոյ այդ բանը կարելի կը լինի գործադրել գաւառներում, այդ շատ դժուար է գուշակել...

ԲՃ. Ա. Մ.